

De drie weduwen

Sjolem Alejchem

Weduwe nummer één

Als u denkt dat alle ouwe vrijsters ongelukkig zijn en alle vrijgezellen egoïsten, vergist u zich, mijnheer. U zit daar maar op uw studeerkamer met een sigaar in uw mond en een boek in uw hand en u denkt dat u alles weet, dat u diep in de menselijke ziel bent doorgedrongen en dat u derhalve alle vraagstukken kunt oplossen. Dat denkt u al helemaal nu u, met gods hulp, het prachtige woord 'psychologie' ontdekt hebt. Pss! Psy-cho-lo-gie, dat is me nogal wat! Weet u wel wat psychologie betekent? Het is als peterselie, het ziet er mooi uit, het ruikt heerlijk en als je het over een gerecht strooit, smaakt het lekker. Welnu, psychologie is eigenlijk net zoiets. Maar kauw eens op wat losse peterselie! U moet er niet aan denken? Waarom wilt u mij dan die psychologie van u in de maag splitsen? Als u echt iets wilt weten over psychologie, gaat u dan zitten en luister met aandacht naar wat ik u te vertellen heb. Pas daarna mag u uw mening geven over waar het ongeluk in deze wereld vandaan komt en wanneer er sprake is van egoïsme.

Neem mij nu bijvoorbeeld, ik ben een oude vrijgezel en als een oude vrijgezel zal ik sterven. Waarom? Kijk, als u mij vraagt waarom en u wilt mij uithoren, dan is dat pure psychologie. Ik zal u mijn verhaal vertellen, maar ik zeg u één ding: houdt u uw vragen, over hoezo en wanneer en wat, maar liever voor u, ik houd er niet van te worden onderbroken. Ik ben een eigenzinnig type, altijd al geweest, dat weet u wel, en daarbij komt dat ik de laatste tijd erg gespannen ben. Nee, rustig maar, ik heb ze allemaal nog op een rijtje, god verhoede. U loopt een

grotere kans om gek te worden dan ik, want u hebt een vrouw. Ik mag niet gek worden, dat kan ik me niet veroorloven, ik moet bij de les blijven, ik moet gezond blijven, dat zult u toch met me eens zijn. Ik wil maar zeggen: u moet me geen vragen stellen. Als ik mijn hele verhaal verteld heb en u hebt nog vragen, er is iets niet duidelijk, dan kunt u uw bezwaren inbrengen. Afgesproken? Gaat u dan op mijn plaats zitten, dan neem ik uw schommelstoel, als u dat goed vindt. Ik zit graag een beetje zacht en comfortabel en het is ook beter voor u, dan valt u niet zo gauw in slaap.

Ik begin maar meteen met mijn verhaal, want ik houd niet van inleidende kletspraat.

Zij heette Paja en iedereen noemde haar 'de jonge weduwe'. Waarom? Daar gaan we al: waarom! Wat begrijpt u daar niet aan? Ze heette 'de jonge weduwe' om de doodeenvoudige reden dat ze jong was en weduwe. Dat wil zeggen, ik was jonger dan zij. Hoeveel jonger? Wat kan u dat schelen? Als ik zeg jonger, dan is het jonger. Om een lang verhaal kort te maken, de mensen begonnen te roddelen over mij, een vrijgezel, en over haar, een jonge weduwe. Kunt u me volgen? Er waren zelfs mensen die mij feliciteerden, me gelukwensden. Of u me gelooft of niet, daar lig ik niet van wakker. Ik vormde met haar net zozeer een paar als u met mij, helemaal niet dus. Goede vrienden waren we en erg op elkaar gesteld. Verwonderlijk was dat niet, ik had haar man nog gekend. En niet alleen had ik hem gekend, ik verkeerde met hem op vriendschappelijke voet. Ik zeg niet dat wij vrienden waren, ik zeg dat wij vriendschappelijk met elkaar omgingen. Dat zijn twee verschillende dingen: je kunt vriendschappelijk zijn zonder dat je vrienden bent, en omgekeerd kun je elkaars beste vrienden zijn en toch niet vriendschappelijk met elkaar omgaan. Zo denk ik er tenminste over. Hoe u erover denkt, vraag ik niet.

Kortom, haar man en ik gingen vriendschappelijk met elkaar om, we speelden samen kaart en soms schaakten we. Ze zeggen dat ik een uitmuntend schaker ben, maar ik wil niet opscheppen, er kunnen best mensen zijn die beter schaken dan ik. Ik vertel u alleen wat de mensen zeggen. Die man van haar was jong, succesvol, begaafd en bovendien ontwikkeld. Autodidact was hij. Dat wil zeggen dat hij zichzelf alles geleerd had, zonder gymnasium, zonder universiteit, zonder diploma.

Ach, al die diploma's zijn toch geen stuiver waard. Wat zegt u, u bent het daar niet mee eens? Nou dan niet. Ik ga daar met u geen ruzie over maken. Hij was bovendien rijk, die man, heel rijk, hoewel ik niet weet wat u onder rijk verstaat. Bij ons thuis noemen we iemand rijk als hij een woning bezit met alles erop en eraan, en een rijtuig om naar de stad te rijden, en als hij daarbij nog goede zaken doet. Wij doen daar niet moeilijk over. Hij had een bedrijf en daar kon hij goed van leven. Ik kwam graag bij hen thuis, want je was er altijd welkom. Niet van die mensen die bij je eerste bezoekje niet weten hoezeer ze hun best moeten doen en je op de mooiste plaats laten zitten, maar die bij een volgend bezoek al aanzienlijk koeler zijn en die je de derde keer zo kil ontvangen dat je er kouvat. Nee, daar hoeft u niet om te grinniken, ik heb geen bekenden op het oog. Als je bij hen kwam, lieten ze je niet gaan zonder je te eten en te drinken te geven, ze behandelden je alsof je deel van de familie was. Meer kun je je toch niet wensen! Het is misschien een raar voorbeeld, maar stel dat een knoop van je vest losraakte, dan werd die er meteen weer voor je aangenaaid. Moet u daarom lachen? Vindt u dat grappig? Een knoopje, denkt u, wat is nu het aanzetten van een knoop? Laat mij u dan vertellen, lieve vriend: dat is heel wat voor een vrijgezel, dat is niet niks. Er is ooit iets naars gebeurd vanwege een knoop. Eens kwam een jongeman bij een meisje op kennismakingsbezoek en toen werd hij hard uitgelachen en wezen ze naar de plek waar een knoop ontbrak. Die jongen is meteen naar huis gegaan en heeft zich daar opgeknoopt. Maar laat ik verder gaan met mijn verhaal, ik moet de dingen niet door elkaar halen, daar houd ik niet van.

Die twee, man en vrouw, leefden, hoe zal ik het zeggen, als tortelduiven. Ze behandelden elkaar met meer respect dan menig jong echtpaar, zelfs uit de hogere kringen. Ik heb niet de bedoeling iemand te bekritisseren, god verhoede. En het maakt me niet uit als u er anders over denkt. Ik ga verder met mijn verhaal.

Op een dag komt Pinje, zo heette de man van Paja, thuis, gaat naar zijn bed, blijft daar vijf dagen liggen en op de zesde dag is hij er geweest. He? Wat? Wanneer? Hoezo? Vraag het me niet. Er zat een steenpuist in zijn nek, die had opengesneden moeten worden, maar dat was niet gebeurd. Waarom? Daarom! Daar heb je anders toch dokters voor, zou je zeggen. Maar toen ik met twee dokters bij hem kwam aanzetten,

kregen die prompt ruzie met elkaar. De een zei dat het mes erin moest, de ander zei van niet, en intussen ging de patiënt dood. Moet u zich eens indenken! Wees maar niet te gauw blij met uw dokters. Als je erover nadenkt hoeveel mensen die doktoren al naar de andere wereld geholpen hebben, dan rijzen de haren je te berge. Ze hebben een van mijn eigen zusters vergiftigd. Wat denkt u, vergiftigd? Denkt u dat ze haar vergif hebben gegeven? Ben ik soms een halve gare om u zulke sprookjes te vertellen? Als ik zeg dat ze haar vergiftigd hebben, dan bedoel ik dat ze haar niet gegeven hebben wat ze hadden moeten geven. Als ze haar bijtijds kinine hadden toegediend, was ze waarschijnlijk nog in leven. Nee, maakt u zich geen zorgen, ik weet nog wel waar we gebleven zijn.

Goed, wij verloren dus onze vriend Pinje. Ik kan u niet zeggen hoe verdrietig ik was. Een broer of een vader zou niet zo verdrietig geweest zijn. Niet te geloven, Pinje! Een stuk van mijn leven was me afgenomen. Wat een pijn, wat een ongeluk. En dan de weduwe! Alleen achtergebleven met een klein kind, Rosaatje. Zij was van goud en ze was onze enige troost. Als het kind er niet was geweest, weet ik niet hoe we het verlies hadden kunnen dragen, zij en ik. Ik ben geen vrouw en geen moeder die haar kind de hemel in prijst, maar als ik u vertel dat er maar eentje is zoals zij, dan mag u van mij aannemen dat dat ook zo is. Ze was beeldschoon, een mengeling van twee prachtig mooie mensen. Ik weet niet wie van die twee het mooist was: Pinje was een mooie jongen, Paja een plaatje. Pinje had blauwe ogen en het kind had de ogen van haar vader geërfd. We waren allebei dol op het kind en ik zou niet weten wie er meer van haar hield, zij of ik. U zult wel zeggen: hoe is dat mogelijk? Zij is immers de moeder en ik ben toch een vreemde? Ach, wat heeft dat ermee te maken. U moet een beetje verder kijken: mijn gehechtheid aan dat huis, mijn medelijden met de weduwe, mijn liefde voor dat arme vaderloze kind en het feit dat ik helemaal alleen sta in deze wereld, als u dat allemaal bij elkaar optelt, dan is dat wat u psychologie noemt. Geen peterselie, maar doodgewone pure psychologie. U wilt misschien opmerken dat het kwam omdat ik van de moeder hield? Dat deed ik inderdaad, ik zal het niet ontkennen. Wilt u weten hoeveel ik van haar hield? Ik verlangde hartstochtelijk naar haar, maar ik durfde het niet te laten blijken. Nachtenlang lag ik wakker en dan dacht ik over hoe ik het

haar zou vertellen. Als ik dan 's morgens opstond, dan meende ik het te weten, ik zou naar haar toegaan en zeggen: 'Paja, ik wil dat je weet... en verder begrijp je het wel.' Maar als ik dan bij haar was, wilden de woorden niet komen.

U vindt dat ik een lafaard ben? U mag vinden wat u wilt, dat kan me niet schelen, maar u zou de kwestie ook nader kunnen beschouwen: Pinje was een echte vriend, ik hield meer van hem dan van mijn eigen broer. 'En Paja dan,' vraagt u, 'je zei toch net dat je zo naar haar verlangde?' Juist omdat ik zo van haar hield, juist omdat ik zo intens naar haar verlangde, kon ik de moed niet opbrengen om haar dat te vertellen. Ik ben bang dat dit u onbegrijpelijk voorkomt. Als ik mijn toevlucht zocht in die psychologie van u, dan zou u begrijpen waar ik het over heb, maar wanneer je het verhaal zomaar vertelt, vanuit de simpele eenvoud van het hart, dan klinkt het idioot. U mag ervan denken wat u wilt, dat interesseert me niet.

Ik ga verder met mijn verhaal. Het kind groeide op. Maar dat het kind opgroeide, zegt natuurlijk nog niets. Een kind groeit, een boom groeit en een mierikswortel groeit ook. Maar er is verschil tussen het ene groeien en het andere. Als je dat meemaakt, dat een kind begint te zitten en gaat staan, lopen, rennen, praten! Op een dag zit ze, staat ze, loopt ze, rent ze en praat ze al. Begrijpt u wel? U denkt zeker dat ik hier als een vrouw met u ga zitten kletsen over waterpokken en mazelen, over nieuwe tandjes en zo? Maar ik ben geen vrouw en met prietpraat zal ik u niet vervelen en ook niet met allemaal grappige uitspraken van het kind. Ze groeide op en groeide uit en bloeide als 'een tedere roos', als ik het zou willen zeggen in de taal van schrijvers zoals u, die net zoveel van het bloeien van rozen afweten als een Turk van een joods gebed. Schrijvers zijn er goed in om vanuit hun studeerkamer, met hun voeten dicht bij het haardvuur, de natuur te beschrijven, met de groene bossen, de ruisende zee, het zand van de bergen, de sneeuw van vorig jaar, de wilgentakken die hun gebladerte verloren en wat je nog meer hebt. Niet te genieten schrijfsels zijn dat. Ziek word ik ervan. Ik lees ze dan ook niet. Wanneer ik een boek opensla en ik lees dat de zon scheen, dat de maan door het zwerk trok, dat de lucht geurde en dat de vogeltjes hun hoogste lied zongen, dan smijt ik dat boek op de grond. U moet daarom lachen? U vindt mij een dwaas? Goed, dan ben ik een dwaas.

Wat maakt dat uit?

Ze groeide dus op, onze Rosa, en ze kreeg goed onderwijs, zoals dat past in een intellectueel milieu. Deels zag haar moeder er zelf op toe dat ze een goede opvoeding kreeg, en voor een ander deel hield ik toezicht. En niet zo weinig ook, ik deed er een heleboel aan. Je zou kunnen zeggen dat ik me bijna de hele tijd met het kind bezighield. Ik zorgde ervoor dat ze de beste leraren kreeg, dat ze niet zou achterlopen op het gymnasium, dat ze piano leerde spelen en naar dansles ging. Ik was overal en op alles zag ik toe. Wie anders had dat moeten doen? Ik deed ook alle zaken voor de weduwe, anders was ze failliet gegaan. Onze joden haalden haar ook zo al het vel over de oren, daar is geen woord van gelogen. Ik weet dat u kwaad wordt als ik over 'onze joden' spreek, maar hoe moet ik het anders zeggen? Zo is dat volk nu eenmaal. Voor mijn part noemt u mij een antisemiet, maar zo denk ik erover. Mogen alle antisemieten net zo lang kommer en kwel kennen, tot ze doorhebben wat een jood is. Als je wat over joden wilt weten, dan moet je bij mij zijn! Niet dat ik zelf veel zaken met ze heb gedaan. Ik heb, zoals u weet, mijn eigen huizen en mijn winkels, die leveren mij een flink inkomen op. Dat is genoeg. Hoewel ik er ook veel ellende van heb, elk jaar als de huurcontracten moeten worden vernieuwd, huizen gerepareerd of de huur opgehaald. Niet-joden zijn trouwens geen haar beter. Waren ze dat maar! Van joden zou je echter beter verwachten, het is per slot het uitverkoren volk! Maar denkt u dat je ze een dienst bewijst door ze te prijzen als het uitverkoren volk? Allerminst! Wat zegt u? U bent het daar niet mee eens? Nou, daarover ga ik met u niet in discussie. Als u het zegt, laat het dan zo zijn. Ieder mens mag zijn eigen mening hebben. Andermans mening interesseert mij hoegenaamd niets.

Waar waren we gebleven? Bij onze joden dus. Zodra Pinje was gestorven en Paja weduwe was geworden, kwamen er allemaal fijne mensen aangezet, weldoeners, adviseurs, en die wilden haar haar woning afnemen en begonnen haar op te lichten, zoals dat gaat. Daar stak ik bijtijds een stokje voor en ik nam meteen al haar zaken over. Zij wilde zelfs dat ik haar compagnon werd, maar ik zei: 'Nee, ik verkoop mijn huizen niet en ik laat me het hoofd niet op hol brengen.' 'Je hoeft je huizen helemaal niet te verkopen,' zei ze, 'je kunt toch ook zo wel mijn compagnon worden?' Maar ik zei haar dat ik van een dergelijk aanbod

verder verschoond wenste te blijven, want dat ze me er boos mee maakte. 'Hij wiens ziel in vrede moge rusten,' zei ik, 'verdient wel wat anders dan dat jij mij voor mijn moeite zou betalen. En voor die uren hoef ik geen geld. Ik heb,' zei ik, 'tijd genoeg. Ik heb zoveel tijd dat ik niet weet wat ik ermee moet.'

Dat zei ik haar en zij, de weduwe, zweeg. Ze sloeg haar ogen neer en was stil. Aangezien u niet op uw achterhoofd gevallen bent, moet u wel begrijpen wat ik met die woorden eigenlijk bedoelde. Waarom ik het haar niet ronduit zei? Vraag het me niet! Het kwam er gewoon niet van. Ik kan u alleen verzekeren dat het net zo simpel geweest was als het roken van deze sigaret. Eén woord en we waren getrouwd. Maar ik dacht steeds: en Pinje dan? Wij waren zulke goede vrienden! Ik weet wat u nu wilt zeggen: dat onze liefde dus niet zo vurig was. Nou, dan hebt u het mis. Dat ik naar die vrouw verlangde, vertelde ik u al, en wat haar gevoelens voor mij betreft, laat ik daar maar niets over zeggen, want u zult wel denken... Ach, wat kan het me ook schelen wat u denkt. Laat u ons liever wat thee brengen, want ik heb nu al een droge keel.

Waar waren we gebleven, mijn beste heer, weet u het nog? Bij de zaken, ja. Die zaken zullen me mijn leven lang bijblijven! Er was niet alleen sprake van oplichting, maar ook van uitbuiting. En voor u zich vrolijk maakt, ik heb het niet over mezelf, ik heb het over haar. Mij belazer je niet. Weet u waarom? Omdat ik me daar niet voor leen. Maar of je je ervoor leent of niet, wat kun je doen als je te maken krijgt met bedriegers, zwendelaars, boeven die je een loer draaien? Op alle mogelijke manieren probeerden ze dat beetje geld van haar te krijgen. U begrijpt wel dat je mij niet zo gauw geld afhandig maakt. Bij mij kregen ze het voor de kiezen, dat kan ik u wel vertellen. Bij mij moesten ze bloed spuwen voordat ze me iets konden afpakken. Hoeveel ze wilden? Zoveel ze maar konden krijgen. Het was goed dat ik daar bijtijds een stokje voor stak. Ik zei tegen mijn weduwe: 'Nu is het genoeg!' En ik maakte er rigoureuus een eind aan. Evengoed was ze veel geld kwijt. En denk maar niet dat het ook mij geen lieve duit gekost heeft, maar daar wil ik me niet op laten voorstaan. Het enige wat ik u wil vertellen, is hoe het mij is vergaan en hoe alles ertoe had kunnen leiden dat de weduwe geen weduwe was gebleven en ik geen oude vrijgezel. Ik had maar één woord

hoeven zeggen, maar nu juist dat ene woord heb ik niet uitgesproken. Waarom niet? Het gebeurde gewoon niet. En hier komt dan de ware psychologie om de hoek kijken, een nieuw hoofdstuk met als titel 'Rosa'. U moet maar goed luisteren en er geen woord van missen, want dit is geen roman, begrijpt u wel, dit is een levensecht verhaal, ontroerend, recht uit het hart.

Ik weet niet waarom dat zo is, maar in iedere moeder zit een bepaalde drijfveer en zodra ze ziet dat haar dochter uit de kinderkleren gegroeid is, verlangt ze ernaar om haar verloofd te zien. Als zo'n moeder ziet dat er jongemannen om haar dochter heen draaien, is ze blij. Iedere jongen is voor haar een potentiële verloofde. Dat die verloofde misschien wel een nietsnut is, een charlatan, een gokker, een god-weet-wat, stoort haar niet in het minst. Begrijp me goed, wij kregen geen charlatans en nietsnutten over de vloer. In de eerste plaats was Rosa niet het soort meisje dat met zulke jongens omging, van die knullen die op de dansvloer mooi kunnen ronddraaien en hun handen buigen als een bagel, schuifelen met hun voeten en een reverence maken, als een echte officier. Dat dus in de eerste plaats. En in de tweede plaats was ik er natuurlijk ook nog. Denkt u dat ik zou toestaan dat zo'n flierefluiter haar zou aanraken of zelfs maar drie stappen in de richting van Rosa zou zetten? Reken maar dat ik hem al z'n botten had gebroken. Ik zou hem in mootjes gehakt hebben. Ik ben een keer met haar naar een bal geweest op de joodse club, tussen louter aristocraten, van die mensen die u bourgeois zult noemen. Komt me daar zo'n fijne jongeman aangezet, zijn ellebogen een beetje gebogen, zijn hoofd wat scheef en met een honingzoete glimlach om z'n mond maakte hij een sprongetje. En hij zei ook nog iets met een hoog stemmetje als van een meisje. God mag weten wat hij zei, maar in elk geval vroeg hij haar ten dans. Nou, van mij heeft hij zijn dans gekregen! Die zal hem nog lang heugen. We hebben achteraf hartelijk om dat ongelukkige danspartnertje gelachen. Vanaf dat moment wisten alle jongens dat als ze Rosa het hof wilden maken, ze eerst bij mij moesten zijn. Om examen te doen, zeg maar. Eerder hoefden ze zich niet aan haar te vertonen. Ze noemden mij Cerberus, de hond die voor de poort van het paradijs ligt. Kon me niks schelen. Maar weet u wie er kwaad over was? Haar moeder! 'Jij jaagt de mensen uit ons huis weg,' zei ze. 'Wat voor mensen?' zei ik, 'dit zijn honden, geen

mensen.' Zo gebeurde het een keer en nog een keer en een derde keer, tot het op een drama uitliep. Denkt u dat we ruzie kregen? U bent niet dom, dat geef ik toe, maar ditmaal hebt u het toch bij het verkeerde eind. Luistert u naar wat ik te vertellen heb, voordat u gaat gissen.

Op een dag ga ik naar mijn weduwe en ik tref daar een gast aan, een jongeman van zo'n twintig, dertig jaar oud. Af en toe heb je van die sympathieke jongens van wie je met geen mogelijkheid kunt raden hoe oud ze zijn. Dit was een aardige jongen, waarom zou ik dat ontkennen? Je hebt van die sympathieke jongens, met een leuk gezicht, vriendelijke ogen, helemaal niets op aan te merken. Hij beviel mij al bij de eerste aanblik. Weet u waarom? Ik kan niet tegen mensen met een suikerzoet gezicht en een poeslieve glimlach, die je diep in de ogen kijken en je napraten en het eens zijn met alles wat je zegt. Vertel ze dat het in de zomer, in de maand tammoez, sneeuwt of dat vissen aan kersenbomen groeien, en zelfs dan overtuig je ze nog. Als ik zo iemand ontmoet, heb ik zin hem eens flink met honing in te smeren en er een zwerm bijen op los te laten. Hoe die jongen heette? Wat maakt het uit? Laten we zeggen dat hij naar de naam Sjapiro luisterde, dat moet genoeg zijn. Nu tevreden? Hij was boekhouder in een distilleerderij, en niet zomaar boekhouder, hij had het er helemaal voor het zeggen. Welbeschouwd had hij meer verstand van het bedrijf dan de baas zelf.

Dus ze stelden mij voor aan de jongeman die Sjapiro heette en die boekhouder was, een eerlijk man en daarbij nog een uitmuntend schaker. Dat wil zeggen hij deed niet voor mij onder, om niet te zeggen dat hij beter schaakte dan ik. Maar ik zei u al, ik zie mijzelf niet als een groot schaker.

Wie had kunnen voorspellen dat hier een liefde aan het opbloeien was? En wat voor een liefde, een gevaarlijke liefde! En ik was zo'n rund dat ik het niet meteen in de gaten had. En dan te bedenken dat ik zelf eigenhandig dat vuurtje heb opgestookt; ik prees die knul de hemel in, gaf hoog van hem op. Nu mag dat hele schaakbord van mij in vlammen opgaan met alle schakers van de wereld erbij. Want terwijl hij met mij aan het schaken was, had hij de hele tijd iets anders in zijn hoofd. Ik sloeg zijn koningin, terwijl hij mij mijn Rosa afpakte! Ik zette hem mat in tien zetten, maar hij versloeg mij in drie zetten, want bij de vierde zet, ik bedoel toen hij voor de vierde keer op bezoek kwam, nam de weduwe

mij apart om mij met een vreemd vuur in de ogen het goede nieuws te vertellen dat Rosa zich verloofd had en dat ze de bruid zou worden van deze Sjapiro. Ze was in de zevende hemel en wenste het jonge stel en mij en ons beiden veel geluk.

Wat er in mij omging toen deze heuglijke tijding mij bereikte, kan ik maar beter niet vertellen, want dan zou u zeggen dat ik gemeen ben en een dwaas, een idioot. Dat zei zij toen ook, de weduwe. Eerst moest ze lachen, toen begon ze tegen me te schreeuwen en op het laatst kwamen er tranen en hysterisch gedoe en nog een heleboel meer - een fikse ruzie. De blaas barstte open, begrijpt u wel? Er vielen harde woorden, we spaarden elkaar niet en in een half uur zeiden we elkaar meer de waarheid dan we in de twintig jaar dat we elkaar kenden ooit gedaan hadden. Ik zei haar dat ze mijn doodsengel was, dat ze mij had gedood zonder mes en dat ze me mijn enige troost in dit bestaan, Rosa, had ontnomen door haar aan een ander te geven. Dat ze daarmee mijn ziel uit mijn lijf had gerukt. Waarop zij zei dat als een van ons beiden een doodsengel was, ik dat was en niemand anders. En dat als een van ons beiden de ziel van een ander uitgerukt had, dat ik dat met haar ziel had gedaan en niet één keer, maar stelselmatig, achttien jaar lang. Ik hoef u niet uit te leggen waar ze op doelde, dat kan iedere dwaas begrijpen.

Ik voel me niet verplicht u te vertellen wat ik haar antwoordde. Ik wil alleen maar kwijt dat ik haar niet als een gentleman bejegende, waarmee ik wil zeggen dat ik haar grof behandelde, zeer grof. Ik pakte mijn hoed, sloeg de deur met een klap achter me dicht en ging er als een dolle vandoor. Ik zwoer dat ik van mijn leven nooit meer een voet over haar drempel zou zetten. Nou, wat zegt u me daarvan? U hebt immers over de dingen nagedacht. Wat zegt die psychologie van u hierover? Wat had ik moeten doen? Mezelf verdrinken? Een revolver kopen? Of mezelf ophangen ergens aan een perenboom? Dat ik mezelf niet verdrank, voor de kop schoot of ophing, kunt u goddank zelf constateren. Wat er verder gebeurde, vertel ik u de volgende keer. U vindt het vast niet erg als dat nog even duurt. Ik moet nodig naar mijn weduwen, ze wachten op me met het eten.

Tot zover weduwe nummer één.

Weduwe nummer twee

Waar waren we gebleven? Ik vertelde u dat ik niet kon verkroppen dat Rosa haar hart aan de schaker Sjapiro had gegeven, ik stortte mijn hele bittere hart uit op het hoofd van de moeder, we kregen ruzie, ik sloeg de deur achter mij dicht en zwoer daar nooit meer een voet over de drempel te zetten.

Nu wilt u natuurlijk graag weten of ik mijn woord hield. U bent per slot van rekening een 'psycholoog'. Wat vindt u, had ik mijn woord moeten houden of niet? U zegt niets? Zal ik u vertellen waarom? Omdat u het zelf niet weet. Goed, ik vertel u het vervolg.

Ik zwierf de hele nacht verdwaasd door de stad, ik liep alle straten drie keer in alle richtingen en kwam thuis toen het licht begon te worden. Ik bekeek al mijn papieren, verscheurde er een heleboel, pakte mijn spullen in, schreef brieven aan een stel kennissen; vrienden heb ik niet en ook geen familie, goddank, ik ben helemaal alleen op de wereld. Ik liet wat orders na over de verkoop van mijn huizen en mijn winkels, en dat gedaan hebbende ging ik op mijn bed zitten met mijn hoofd in mijn handen en ik dacht en ik dacht en ik dacht tot het ochtend werd. Ik waste me, kleedde me aan en ging op pad naar mijn weduwe. Ik trok aan de bel, stapte naar binnen, liet me een kop koffie brengen en wachtte tot mijn weduwe zou opstaan. Toen ze me zag, bleef ze een ogenblik staan, haar ogen waren gezwollen, ze zag bleek. Had zij er ook een slapeloze nacht op zitten?

'Hoe is het met Rosa?' vroeg ik.

Net op dat moment kwam Rosa binnenstappen. Mooi als de dageraad, licht als de zon, goed als god. Toen ze me zag bloosde ze een beetje, kwam naar me toe, streelde mijn hoofd, zoals je dat bij een kind doet, ze keek me recht in de ogen en begon te lachen. En hoe denkt u dat ze lachte? Nee, het was geen spottend lachje, het was een uitnodigende lach, je moest van de weeromstuit zelf ook lachen en alles om je heen lachte mee, zelfs de muren lachten. Ja, mijn beste, dat is de kracht van Rosa tot op de dag van vandaag. Ook nu zou ik alles willen geven om haar lach weer te horen. Het probleem is alleen dat zij het lachen heeft verlerd. Maar laat ik niet op de gebeurtenissen vooruitlopen. Als

ik eenmaal aan een verhaal ben begonnen vertel ik het graag in de juiste volgorde.

Goed dan. Weet u wat dat betekent, dat je dochter gaat trouwen? Nee, echt niet? Laat dat dan zo blijven. Ik weet wat het is, hoewel zij niet eens mijn eigen dochter was. Maar ik heb het ervaren en ik zal het niet gauw vergeten.

Wat, vraag ik u, kon ik anders doen, aangezien mijn weduwe, ik heb het over Paja, gewend was dat alles haar op een presenteerblaadje werd aangeboden? En dat was mijn eigen schuld, van niemand anders. Ik heb ze zelf geleerd, zowel moeder als dochter, dat als er iets nodig was in huis, ze bij mij aanklopten. En al stond de hele wereld op zijn kop, het bestelde moest binnen twee uur geleverd worden. Hebben ze geld nodig, ze komen bij mij. De dokter? Idem. Een kokkin, een dansleraar? Ze kloppen bij mij aan. Kleren, schoenen, de kleermaker, de slager, een pen, een wilgentak voor *Soekes*, een deurkruk - bij mij, bij mij en bij mij. Denkt u dat ik niet vroeg: 'Wat moet er van jullie worden?' Dat vroeg ik wel degelijk en zij maar lachen. Overal lachen ze om, het hele leven vinden ze een grap. Je hebt van dat soort mensen op de wereld. Niet veel, maar ze zijn er wel en wie krijgt ze uitgerekend op zijn dak? Ik. Wie moest voor andermans kinderen zorgen? Dat was ik. Wie kreeg al het leed van anderen op zijn bordje? Ik. Wie moest dansen op andermans bruiloft? Ik. Wie moest wenen op andermans begrafenis? Ik. U zult vragen van wie ik dat allemaal moest doen. Mijn antwoord luidt: waarom ren je een brandend huis in om een vreemd kind te redden? Wie zegt je dat je in het water moet springen als iemand verdrinkt? Waarom moet je ineenkrimpen als iemand pijn lijdt? U wilt mij toch niet vertellen dat u dat allemaal niet doet? In dat geval bent u een beest. En ik ben geen beest, ik ben een mens. Ik beweer allerm minst dat ik hoge idealen heb, ik ben maar een eenvoudig man en daarbij nog vrijgezel. Hoewel, die psychologie van u wil ons doen geloven dat oude vrijgezellen egoïsten zijn. En misschien is het in zekere zin ook wel een vorm van egoïsme. Wat? U houdt niet van zulke filosofische gedachtespinsels? Nou, ik evenmin.

Welnu, Rosa, mijn weduwes dochtertje, ging trouwen en ik moest optreden als vader van de bruid. Wat had ik voor keus? Van wat u al van mij weet, kunt u zich wel voorstellen hoe blij ik was met die rol. Het

woord schoonvader alleen al maakt me misselijk. U mag mij 'mentsj' noemen of 'lakei' of 'bediende', of wat u maar wilt, maar niet 'schoonvader'. Zij echter, mijn weduwe, was juist verrukt van de nieuwe naam waarmee zij werd gekroond: schoonmoeder. Bij het horen van het woord schoonmoeder zwol ze op. 'Straks ben je schoonmama,' zei ik tegen haar. 'Ik kan niet wachten,' straalde ze.

En wat een mooie schoonmoeder! U had haar op die bruiloft moeten zien onder haar dochters huwelijksbaldakijn. Een plaatje! Je zou niet zeggen dat ze moeder en dochter waren, zusters waren het, ik zweer het u. Ik kon mijn ogen niet van haar afhouden, terwijl de kinderen onder de *choepa* stonden, en ik zei tegen mezelf: 'Je bent toch niet goed bij je hoofd, jij eenzame versteende vrijgezel! Dit is het moment! Eén woord, één blik en het is uit met je eenzame leventje, je krijgt een thuis, je plant je eigen wijngaard, je gaat je eigen paradijs binnen en leidt een rustig leven te midden van hen die je nastaan. Zet Rosa uit je hoofd, vergeet haar. Rosa is niet voor jou, je zou haar vader kunnen zijn. Doe niet zo stom! Kijk naar de moeder. Zeg dat ene woord tegen haar, onnozele gans die je bent. Bij haar moet je zijn en bij niemand anders. Wordt het nu niet eindelijk eens tijd? Zie je die ogen niet waarmee ze naar je kijkt?'

Terwijl ik zo zit te prakkiseren, ontmoeten onze ogen elkaar en gevoelens van deernis maken zich van mij meester. Verstaat u mij? Deernis! Deernis en verder niets. Zo even had ik nog heel andere gevoelens, dat weet ik nog goed, maar nu? Alleen maar deernis, met haar en misschien ook wel met mezelf. Misschien ben ik wel deerniswekkender dan zij. Want wiens schuld is dit allemaal? Waarom heeft zij al die tijd geen mond opengedaan? Waarom zwijgt ze ook nu? Waar staat geschreven dat dat ene woord van mij moet komen en niet van haar? U denkt dat schaamte haar weerhoudt? En dat de traditie het nu eenmaal zo wil? Nou, die traditie kan me gestolen worden. Wat maakt het voor verschil of een 'hij' erover begint of een 'zij'? We zijn allemaal mensen. En als zij niets zegt, dan zeg ik ook niets. Vindt u dat koppigheid? Ambitie? Dwaasheid? Noem het zoals u wilt, ik heb u al eerder verteld dat me dat niet kan schelen. Ik vertel u dit alleen in een poging de kwestie met uw hulp te analyseren en tot op de bodem uit te zoeken. Misschien komt het wel doordat Paja en ik nooit eens twee minuten samen waren. Er was altijd wel iemand in de buurt die onze tijd en onze gedachten nodig

had. Ons verdriet en onze vreugde gingen altijd naar anderen uit, nooit naar onszelf. Het leek verdorie wel alsof we beiden geschapen waren om er voor anderen te zijn. Eerst had je Pinje, en toen werd met gods hulp Rosaatje geboren, en nu had de goede god ons een nieuwe vreugde geschonken: een schoonzoon in de kost.

Die schoonzoon was overigens wel een lot uit de loterij, een betere schoonzoon kun je je niet wensen. Ik hoef u niet te vertellen dat ik niet zo gauw van iemand onder de indruk ben of iemand de lucht in steek. Ik zal u geen holle praat vertellen, maar ik wil u wel zeggen: het woord engel zou in zijn geval nog een belediging zijn. Kunt u mij volgen? Als de hemel bestaat en als daar engelen rondvliegen en als die engelen niet slechter zijn dan deze Sjapiro, dan is het waarachtig geen straf om te sterven en bij de engelen te zijn en niet langer bij die tweevoeters die de aarde bederven. Ja, u zult mij wel een misantroop vinden, een mensenhater. Als de mensen u aandeden wat ze ons hebben aangedaan, als ze met u uitspookten wat ze met ons hebben uitgespookt, dan zou u geen misantroop zijn maar een misdadiger. U zou de mensen midden op straat met een mes doden, ze slachten als schapen.

Wat is dat overigens voor manier van doen om iemand uren achtereen te laten praten zonder hem te vragen of hij misschien een glaasje water wil. Laat u mij een kop thee brengen!

Waar waren we gebleven? Bij dat geschenk dat wij kregen, bij ons schoonzontje Sjapiro. Ik heb u geloof ik al verteld dat hij chef was van een distilleerderij, een brandewijnfabriek, en niet alleen was hij de chef, hij had er de touwtjes in handen. Zijn twee werkgevers hadden een grenzeloos vertrouwen in hem. Niettemin stortten deze twee heren zich in nieuwe handelsavonturen en duistere zaakjes met geldwissels. Ze gingen failliet en smeerden hem met de kas, helemaal naar Amerika. Zij zijn waarschijnlijk *all right*, zoals ze daar zeggen. Maar hem, Sjapiro, lieten ze achter, tot zijn nek in de schulden. Het interesseerde niemand dat hij alleen maar werknemer was; hij draaide op voor de tekorten en kon niet aantonen dat het bankroet niet aan hem te wijten was. Sjapiro vrat zich op van schaamte, kon het niet verdragen dat zoveel weduwen en wezen berooid waren achtergebleven en hij nam vergif in.

Om een lang verhaal kort te maken: hij vergiftigde niet alleen zichzelf, hij vergiftigde ons allemaal, ons verdriet was mateloos, we hadden

op het laatst geen tranen meer over. En het boek Job, waar iedereen dan naar grijpt, laat je ook in de kou staan, want wie kan murmureren tegen god? Je kunt eindeloos dezelfde woorden blijven prevelen, de Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen, maar wat schiet je daarmee op?

Goed, terug naar mijn weduwe. Wat zeg ik, mijn weduwe? Mijn twee weduwen! Rosa is ook weduwe. Ha ha ha! Deerniswekkend is het, zo'n belediging van de natuur dat je er alleen maar om kunt lachen. U had haar moeten zien, een meisje van vijftien had er niet jonger kunnen uitzien. Rosa een weduwe! Maar dat is nog niet alles. Rosa is een moeder! Rosa heeft een kind! Drie maanden na Sjapiro's dood kon je het krijsen van een nieuw wezentje horen, het vulde het hele huis. Ze noemden haar Fejele, en het was Fejele die de absolute alleenheerseres werd in dat huis. Alles wat er gedaan werd, was alleen voor Fejele, en waar je ook stond, waar je ook zat, wat je ook deed - het enige wat je hoorde was Fejele, Fejele en nog eens Fejele. Als ik gelovig was of in de voorzienigheid geloofde, zou ik zeggen dat de Eeuwige ons beloonde voor al ons lijden en dat Hij ons haar gestuurd had als troost. Maar ik ben niet gelovig, zoals u weet, en ik betwijfel sterk of u dat wel bent. Wat zegt u? U wilt mij doen geloven dat u gelovig bent? Mij best, het laat me koud, als u voor uzelf maar weet dat u geen hypocriet bent. Ik houd niet van hypocrieten, zoals een jood niet houdt van varkensvlees. U mag van mij zo gelovig zijn als tienduizend zielen, als u maar eerlijk bent.

Waar waren we gebleven? Fejele! Vanaf het moment dat zij ter wereld kwam leefde iedereen op. Alles en iedereen lachte en was blij. Onze ogen straalden en kregen weer glans. Samen met dat kind werden we opnieuw geboren. Rosa, die zo lang geen glimlach op haar gezichtje had gehad, begon plotseling weer te lachen, even aanstekelijk als tevoren, je moest wel mee lachen, ook al zat je bijna te huilen. Dat bracht die kleine Fejele teweeg, toen zij voor het eerst haar oogjes opendeed en ons alle drie voor het eerst nauwlettend gadesloeg.

Toen de eerste glimlach om haar lipjes verscheen, raakten de twee weduwen door het dollen heen en mij begroetten ze zo enthousiast dat ik ervan schrok.

'Je had hier een minuut geleden moeten zijn!'

'Wat is er aan de hand?' vroeg ik geschrokken.

‘Fejgele heeft anderhalve minuut geleden voor het eerst gelachen!’

‘Is dat alles?’ zei ik koeltjes, maar van binnen was ik blij en niet zozeer omdat Fejgele had gelachen, maar omdat mijn twee weduwen zo gelukkig waren.

U kunt zich ook de taferelen wel voorstellen toen ze haar eerste tandje kreeg. Als eerste, hoe kan het ook anders, voelde de jonge weduwe, de moeder, het tandje. Ze riep de oudere weduwe erbij, Paja dus, en samen probeerden ze met een glas tegen het tandje te tikken. Dat getinkel wekte bij de dames zoveel beroering dat ik meer dood dan levend uit de aangrenzende kamer kwam aangerend.

‘Wat is er aan de hand?’

‘Een tandje!’

‘Welnee, dat verbeelden jullie je maar,’ zei ik om ze te plagen. Waarop de twee weduwen mijn vinger pakten en iets met een scherp randje in Fejgeles warme mondje lieten voelen, wat een tandje zou kunnen zijn, wat een tandje wás.

‘Nou?’ vroegen ze verwachtingsvol.

Ik deed alsof ik er nog niet zo zeker van was, vond het leuk om ze te plagen.

‘Nou wat?’ vroeg ik.

‘Is dat een tand of niet?’

‘Ja, een tandje, het kan moeilijk iets anders zijn.’

Ik hoef u niet te vertellen dat toen Fejgele eenmaal die tand had, ze als het knapste meisje van de hele wereld werd beschouwd. En omdat ze zo knap was moest ze geknuffeld worden tot ze ervan ging huilen. Dan pakte ik haar uit hun handen om haar te kalmeren, want niemand kan dat beter dan ik. Fejgele houdt van niemands haar zoveel als van het mijne en er is ook geen neus waar ze met haar vingertjes zo graag aan trekt als de mijne. Puur genieten is dat, wanneer je die kleine vingertjes over je gezicht voelt gaan. Je zou ieder kootje van die fluweelzachte vingertjes wel duizend keer kunnen zoenen. Ik zie wat u denkt. U denkt: Die vent lijkt wel een wijf. Anders was hij niet zo dol op kinderen. Heb ik gelijk of niet? Nou, ik weet niet of ik een wijf ben, maar een ding is zeker, ik ben dol op kinderen. Als je niet van kinderen houdt, van wie moet je dan wél houden? Van grote mensen soms, met hun gladde smoelen en dikke lijven, wier leven slechts bestaat uit lekker

eten, een goede sigaar en kaart spelen? Of moet ik houden van die fraaie mensen die op kosten van de gemeenschap leven, terwijl ze overal rondbazuinen dat zij uitsluitend en alleen het algemeen welzijn dienen? Wilt u dat ik houd van die snotneuzen die de wereld willen hervormen, die mij bourgeois vinden en mij willen dwingen mijn huizen te verkopen om ze te onteigenen en opnieuw te verdelen? Of moet ik van die vette dames houden, die koeien van Basan¹, die geen ander ideaal hebben dan vreten, kleren, juwelen, theater en lonken naar vreemde mannen? Of van die oude vrijsters met hun gekortwiekte kapsels, die we in mijn jonge jaren 'nihilisten' noemden? U vindt mij een knorrige oude vrijgezel, een misantroop, iemand die van niemand houdt? Nou en? Heeft u daar last van?

Waar was ik gebleven? Ik had het over het kindje, over Fejele, en hoeveel we van haar hielden. Wij alle drie leefden gewoon voor dat kind, omdat ze ons bittere leven zoet maakte en ons nieuwe energie gaf om de zware last van deze dwaze verdorven wereld te dragen. Voor mij droeg het kind een geheim. U zult meteen begrijpen welk geheim, wan-

neer u even terugdenkt aan wat Rosa voor mij betekende. Het kind groeide op en met de dag groeide ook in mijn binnenste de hoop dat er nu eindelijk een einde aan mijn eenzaamheid zou komen en dat ook ik op een dag de vreugde van het goede leven zou smaken. En ik was niet de enige, ook Paja koesterde die hoop in haar hart. En hoewel wij er nooit over spraken, was het voor ons alle drie zo duidelijk als wat dat het ooit zo moest zijn. U wilt weten hoe wij dat konden weten terwijl wij er met geen woord over spraken? Daaruit blijkt dat u wel wat van psychologie weet, maar dat het u aan mensenkennis ontbreekt. Ik zal u een beeld schetsen en dan kunt u zien hoe mensen met elkaar praten zonder een woord te wisselen en elkaar met een gebaar kunnen begrijpen.

Een zomernacht. De hemel is bezaaid met melkwitte streepjes. Ik zou bijna zeggen: de sterren straalden en flonkerden en twinkelden. Maar ik herinner me dat ik dat eens ergens heb gelezen en ik houd er niet van iemand na te praten. Ik heb u al verteld dat ik de pest heb aan natuurbeschrijvingen die net zoveel weg hebben van de natuur als ik van een Turkse pasja. Kort en goed, het was een zomernacht, een van die zeldzaam warme, heldere, wondermooie nachten, waarin zelfs het hart van een botterik volschiet met poëzie en hij verlangt ergens naar, naar iets ver weg, hij weet alleen niet waarnaar. Hij wordt bevangen door een vreemde vlaag van de heilige geest en hij verzinkt in het diepblauwe gewelf dat wij hemel noemen en hij voelt dat de hemel een of ander geheim deelt met de aarde en dat ze fluisterend met elkaar spreken over eeuwigheid, oneindigheid, over dat wat mensen god noemen.

Wel, wat vindt u van mijn natuurbeschrijving? U houdt er niet van? Nou, dan niet. Maar wacht, dit is nog niet alles. Ik vergat u over de insecten te vertellen, van die rare, zware, bruine insecten die door het donker zoemen, tegen de muur of het raam opvliegen en met half-uitgespreide vleugels op de grond belanden en verstillen. Geen nood, ze kruipen wat over de grond, richten zich weer op en beginnen weer zoemend en gonzend rondom het licht te vliegen, totdat ze weer tegen het raam vliegen en op de grond vallen.

We zitten in de tuin, op de veranda, met z'n vieren, Paja, Rosa, Fejgele en ik. Fejgele wordt al groot, ze wordt vier aan het eind van de zomer en ze praat als een volwassene. Ze stelt vragen, wel duizend vragen:

waarom is de hemel de hemel en de aarde de aarde? Wanneer is het dag en wanneer nacht? Waarom is het 's nachts nacht en overdag dag? Waarom noemt mama oma 'mama' en noemt oma mama niet 'mama' maar 'Rosa'? Ze vraagt waarom ik haar oom ben en niet haar papa. Waarom zit oom zo naar oma te kijken en oma zo naar mama en waarom krijgt mama dan zo'n kleur?

U begrijpt dat we er met z'n allen om moeten lachen. Fejgele vraagt waarom we zo lachen, en we moeten nog harder lachen en het eind van het liedje is dat we elkaar alle drie zitten aan te kijken en heel goed weten wat die blikken willen zeggen. Woorden zijn overbodig. Wat heb je aan woorden? Woorden zijn voor klets-kousen, voor vrouwen en advocaten. Of zoals Bismarck eens zei: woorden zijn ons gegeven om onze gedachten te verhullen. Kijk maar naar de dieren, de vogels en andere schepsels, zij doen het zonder woorden. De boom komt tot wasdom, de bloem komt tot bloei, gras ontspruit, zoekt vastigheid in de aarde, kust een zonnestraal - en hebben zij een taal? Ogen, mijn beste, zijn belangrijk voor mensen. Ogen kunnen je binnen een minuut vertellen wat de tong in nog geen dag kan zeggen. De blikken die mijn twee weduwen en ik die nacht met elkaar wisselden, vormden samen een bladzijde, een hoofdstuk van een levensverhaal, een heel gedicht, een lied, het droeve lied van drie verloren levens, drie verminkte zielen, die zich er door de maalstroom van het leven niet van lieten weerhouden om te drinken uit de fontein die 'geluk' heet, om te proeven van de bron die 'liefde' wordt genoemd.

Dat woord liefde ontsnapte mij zomaar. Terwijl ik dat woord haat. Waarom? Omdat jullie schrijvers dat woord te vaak gebruiken en dan raakt het versleten. Het woord liefde is in jullie mond een godslastering geworden. Het woord zou moeten klinken als een gebed tot god of als een melodie zonder woorden, een lied van pure poëzie, ook zonder rijmwoorden als lopen en kopen, alleen en steen, vlam en kwam. Als ik die woorden tegenkom, is het net of ik grauwe erwten eet en ze wegkouw met papier. Die vergelijking mag u dan minder welgevallig zijn, maar uw neus optrekken hoeft nu ook weer niet. Weldra eindig ik mijn verhaal over weduwe nummer twee en ik houd het kort, want ik heb er een hekel aan als iemand zit te gapen. Vertel eens, herkent u dat: je hebt

kiespijn, die kies moet nodig getrokken worden, maar een bezoek aan de tandarts blijf je maar uitstellen. Tenslotte raap je al je moed bijeen en je gaat. Je komt bij zijn deur en daar hangt een papier met *spreekuur van 8 tot 1 en van 1 tot 8*. Je kijkt op je horloge en zegt tegen jezelf: 'Waarom zou ik me dan haasten?' Dus ga je weer naar huis en je verrekt nog steeds van de pijn.

Zo ging het ook met Rosa en mij. Iedere ochtend verliet ik mijn huis, vastbesloten dat het er nu van moest komen: geen uitvluchten! Ik zal eerst met weduwe nummer één praten, met de moeder dus: 'Zus en zo en dit en dat...'. Ze zal een beetje blozen, haar ogen neerslaan en zeggen: 'Ik heb er geen bezwaar tegen, bepraat het maar met Rosa.' Van weduwe één stap ik naar weduwe twee en ik zeg: 'Luister, Rosa, zus en zo en dit en dat...'. En terwijl ik mijn hoed pak om mij op weg te begeven, komt Fejgele op me af rennen, recht in mijn armen. Ze slaat haar armen om mijn hals, kust mijn bril en smeekt me om aan mama en oma te vragen - want naar mij luisteren ze wel - of zij, Fejgele, vandaag, alleen vandaag, geen huiswerk hoeft te maken, geen piano hoeft te spelen en geen dansoefeningen hoeft te doen en of zij met oom naar de dierentuin mag, want daar zijn nieuwe aapjes gekomen en die zijn zo grappig, je komt niet meer bij van het lachen. Welnu, probeer maar eens aan zo'n kind te vertellen dat daar niets van in komt.

'Wat moet er van dat kind worden?' moppert weduwe één.

'Hij verwent dat kind door en door,' valt weduwe twee haar bij.

Maar de twee weduwen kunnen oom nog meer vertellen, hij neemt het kind mee naar de dierentuin, naar de grappige aapjes. En zo gaat het steeds, en altijd is er een andere uitvlucht. Dag na dag gaat voorbij, week na week, jaar na jaar. Het kind groeit en begint dingen te begrijpen waarover niet gesproken wordt, en gedrieën komen wij tot de stilzwijgende afspraak dat we rustig wachten tot zij groot geworden is, en dan zien we wel verder. Wanneer Fejgele eenmaal verloofd is, zullen we onze handen vrij hebben om onze levens en onze huishoudens opnieuw in te richten. En eenieder maakt in stilte plannen hoe we dan allemaal samen zullen leven: het jonge stel, Fejgele en haar uitverkorene, het oude stel, Rosa en ik, terwijl oma-weduwe Paja over ons allen zal waken. Zo zal het zijn! De kwestie is alleen: we moeten lang genoeg leven tot Fejgele volwassen wordt en haar uitverkorene vindt. En wie dan

leeft, wie dan zorgt. Want zo luidt het spreekwoord toch? Ik houd niet van afgezaagde spreekwoorden. U wel? Nou, mij best: wie dan leeft, wie dan zorgt.

Fejgele werd volwassen en ze ging zich verlossen en op dat moment begon de ellende. En daar begint die psychologie van u pas goed.

Nee, u hoeft niet op de klok te kijken, voor vandaag ben ik uitverteld. Ik moet nodig eens opstappen, mijn weduwen begrijpen anders niet waar ik blijf. En als u het verhaal over weduwe drie wilt horen, komt u dan naar mij toe, als u wilt. U moet het zelf willen, ik zal u niet aan uw jaspanden naar mijn huis sleuren. Adieu.

Tot zover weduwe nummer twee.

* * *

Weduwe nummer drie

Mooi dat u net komt nu ik thuis ben. Of thuis ben ik wel vaak, maar dan alleen voor mezelf, niet voor anderen.

Goed, stelt u zich voor, er komen drie jonge knullen bij ons, bij mijn twee weduwen, bedoel ik. Dat wil zeggen, ze komen niet voor mijn weduwen, maar voor Fejgele ons kleinkind komen ze. Of het studenten zijn? De duivel mag het weten. Ze dragen zwarte hemden, ze scheren zich niet, en wie ze zijn vertellen ze niet. Ze zijn goed van de tongriem gesneden en Karl Marx is hun god. Nee, niet hun Mozes, maar hun god. Nu ja, laat hij hun god zijn, ik zal me er niet om van kant maken, vooral omdat het socialistisch ideaal mijzelf niet vreemd is. Niemand hoeft mij te vertellen wat kapitaal betekent en wat proletariaat is en wat economische strijd en noem maar op. En als u het wilt weten, ik ben zelf ook... Nee, juich niet te vroeg, ik ben geen Boendist, god verhoede. Maar een kreupel kleermakertje ben ik zeker niet.

Welnu, ze kwamen elke dag bij ons, die drie jongens. Eentje heette

Finkel, een ander Bomstein, de derde Gruzewitsj. En ze voelden zich thuis bij ons, want mijn beide weduwen, de grootmoeder en de moeder, zijn altijd gastvrij wanneer zich een bezoeker aandient en al helemaal wanneer het drie van die zeldzame exemplaren zijn, waarvan er eentje een huwelijkskandidaat is voor Fejele. Dat is te zeggen, kandidaten zijn ze alle drie, maar Fejele kan er bezwaarlijk drie verloofdes op nahouden. Dus eentje moet het zijn en dan mag je raden wie die ene is, want erover praten kan niet, dan speel je met je leven en ernaar vragen kan ook niet. Aan wie zou je het moeten vragen? Aan de moeder? Daar hebben ze geen boodschap aan. Ze is een jonge vrouw met een knap gezicht, maar dat is het dan ook. De grootmoeder? Daar hebben ze ook niets mee te maken; de grootmoeder is voor hen slechts een huisvrouw die ervoor zorgt dat haar gasten te eten en te drinken krijgen. En met eten en drinken bedoel ik dat ze helemaal afgevoerd worden. En ook ik besta niet voor die heren. Want wat ben ik voor ze? Een extra stoel aan tafel, meer niet. Tegen mij spreken ze geen woord behalve als ze het zoutvaatje willen of de suikerpot of een vuurtje. En zelfs dat nog zonder 'alstublieft'. Ze gebaren alleen maar, zoals je tegen een doofstomme doet. Of ze tuiten hun lippen wanneer jij een sigaar opsteekt; ze willen er ook een. Verder geen woord.

Zo nu en dan treffen ze mij alleen thuis. Dan vallen ze ergens neer en gaan met elkaar kletsen, of ze leggen hun voeten op de bank. Geen woord tegen mij, ook niet uit beleefdheid. Alsof ik er niet ben. Ik hoef u niet te vertellen dat ik echt niet als eerste tegen ze zal praten, ik wil me niet verlagen zoals anderen dat doen, met twintigduizend vleierijen, zoete praatjes en lieve glimlachjes. De mens voor wie ik mijn hoofd zou buigen, is nog niet geboren. Niet omdat ik arrogant ben. Trouwens als ik dat wel was, zou dat erg zijn? U mag van me denken wat u wilt, uw mening mag u voor u houden. Ik houd alleen niet van mensen die de hele tijd over zichzelf praten.

Maar ik had het over die drie snotneuzen, over wat voor soort dat was. Op een dag vraag ik of er soms eentje kan schaken. U had die gezichten moeten zien, u had dat gelach van ze moeten horen! Ik dacht: kan een mens geen socialist zijn en tegelijk schaker? Ik ben er zeker van dat Karl Marx zich er niet aan zou hebben gestoord.

Ach, wat kunnen die kerels mij schelen, ze interesseren me geen moer. Ik wind me op over háár, over onze Fejgele. Waarom lacht zij met ze mee? Waarom is alles wat die jongens beweren voor haar een heilige waarheid, alsof god zelf die woorden heeft gesproken op de Sinai? En wat is dat voor een soort afgoderij bij de jeugd van tegenwoordig? Een soort fanatisme, een soort nieuwe vroomheid: is Karl Marx de rabbijn en zijn wij zijn volgelingen? Alsof er buiten Karl Marx niets bestaat. Houdt de wereld op bij Karl Marx? Waar is Kant dan? Waar is Spinoza? Schopenhauer? Waar zijn Shakespeare, Heine, Goethe, Schiller, Spencer en nog honderden andere grote mannen die, geloof me, ook wel eens iets verstandigs hebben beweerd? Niet zo wijs als Karl Marx, maar echt domme dingen hebben ze toch ook niet gezegd. Op een dag hoorde ik ze zeggen dat graaf Tolstoj niets voorstelt. Nu ben ik geen volgeling van Tolstoj, met zijn filosofie en met zijn nieuwe Tora van Jezus Christus, van wie hij meer maakt dan hij ooit is geweest. Maar als kunstenaar staat Tolstoj wat mij betreft op hetzelfde niveau als Shakespeare. Ach, misschien bent u het niet met mij eens, maar dat laat me koud. U weet hoe ik ben en dus nam ik expres een boek van Tolstoj mee en gaf het aan Fejgele te lezen. Had u moeten zien met wat voor lelijk gezicht zij graaf Tolstoj opzij schoof. Waarom? Omdat noch Finkel noch Bomstein noch Gruzewitsj van Tolstoj houden.

Dit was meer dan ik kon verdragen. Als het nodig is, kan ik ook lik op stuk geven en ik heb ze alle drie op hun nummer gezet. 'Karl Marx,' zei ik, 'is een theorie en theorieën veranderen: terwijl graaf Tolstoj een groot kunstenaar is en kunst blijft eeuwig!'

Nu, u had ze moeten zien, de heren waren razend! Zelfs als u de grote Sadegurer *tsadiek* zou beledigen, zouden zijn volgelingen niet zo kwaad op u worden.

Het is dat de twee weduwen zich ermee gingen bemoeien, anders was het nog uitgelopen op een vechtpartij. Later evenwel drong het tot me door hoe dwaas ik had gehandeld, want het eind van het liedje was dat ik hún mijn verontschuldigen moest aanbieden. Weet u waarom? Omdat Fejgele dat wilde. En als Fejgele iets wil, dan gebeurt het. Als ze nu bijvoorbeeld zou zeggen dat ik dit huis naar elders moet verplaatsen, denk maar niet dat ik daar iets tegenin zou kunnen brengen. Dit kind heeft me niet alleen betoverd, zij heeft mijn eigen wil gedood, mij tot

haar slaaf gemaakt, tot een robot. En met dat mooie huwelijk van haar had ze niet alleen mij, maar ons allemaal compleet verrast. Haar uitverkorene was Gruzewitsj, derdejaars student chemie. Een gewone jongen, niets bijzonders, er zijn veel slechtere. In de eerste plaats kwam hij uit een goede familie en dat is niet niks. U kunt zeggen wat u wilt, maar dat speelt toch een rol. Nee, wees maar niet bang, ik ga het niet hebben over afkomst, ik wil alleen maar zeggen dat afstamming niet onbelangrijk is. Als je van eenvoudige komaf bent, kun je zo geleerd worden als god zelf, je zult toch altijd een gewone jongen blijven. Over zijn andere deugden zeg ik niets. Om u de waarheid te zeggen, in het algemeen zijn zulke jongens eerlijk en fatsoenlijk en nobel zolang ze trouw blijven aan zichzelf. Maar god verhoede dat ze zich omhoogwerken en stijgen op de maatschappelijke ladder. Berg je dan maar. Dan zijn ze duizendmaal erger dan een gewoon mens van vlees en bloed.

Maar waarom onze tijd verdoen met ijdel gefilosofeer? Onze Fejgele was op haar zeventiende jaar mevrouw Gruzewitsj en ik zal u niet vermoeien met lange verhalen over wat voor bruiloft het was en wie alles regelde en wie het allemaal betaalde en wat een vreugde er heerste bij de weduwen thuis. Moeder Rosa mocht het beleven dat ze haar oogappel onder het huwelijksbaldakijn voerde, oma Paja was blij dat ze haar kleinkind zag trouwen. En ik, dwaas die ik ben, waar was ik zo blij om? Dat dit dochtertje de bruid was. De vreugde duurde echter maar een dag; van de Vastendag-van-Esther tot Poerim. Op de derde dag na de bruiloft werd onze Gruzewitsj naar het gevang ontboden: men had een opslagplaats gevonden van bommen en dynamiet, en omdat onze jongen chemicus was, en een beroemd chemicus bovendien, was de verdenking op hem gevallen. Er werden trouwens ook nog brieven van hem gevonden. Hoe dan ook, hij werd ingerekend en afgevoerd.

Nu moest ik flink aan de slag, ik rende van hot naar her, bewoog hemel en aarde om hem vrij te kopen. Maar alles tevergeefs! Wanneer je eenmaal op heterdaad betrappt bent, en nog wel in zo'n ernstige zaak, dan kun je het wel vergeten. Wat een verdriet was dit voor dat frêle meisje van zeventien jaar! En wat een smart voor haar moeder Rosa en voor oma Paja. De straf van god was over ons huis gekomen.

Nu moet u weten dat toen ook mijn zaken nog slecht gingen. Ik raakte mijn geld kwijt, ik begon de boel op te lichten, ik ging mijn huizen

verpanden en ik plunderde de kas. Toen ook dat geld opraaakte, moest ik een paar winkels verkopen. Ik probeer niet te zeggen hoe slim ik dat deed en ik loop er niet mee te koop, ik wil alleen een karakteristiek van die weduwen van mij geven: geen enkele belangstelling hadden ze voor wat ze te verteren hadden en waar het geld vandaan kwam en waar ze in de toekomst van zouden leven. Het interesseerde ze niets, alsof het hun zaken niet waren. En ik moest overal voor zorgen, alles rustte op mijn schouders. Wie me dat opdroeg? Geen flauw idee. Ikzelf. Maar het was onmogelijk om ze iets kwalijk te nemen of om kwaad op ze te worden. Soms be kroop je wel een gevoel van onbehagen en ging je boos naar huis, maar zodra je weer bij ze terugkwam, ze in de ogen keek en hun eerste woorden opving, dan vergat je op datzelfde ogenblik je bezwaren en je ging weer voor ze door het vuur. Ja, zulke schepsels zijn het, vooral Fejgele. Ze hoeft je maar aan te kijken met die prachtige, diepe, bijziende ogen van haar en je bent verloren. Neem me niet kwalijk, ik bedoel niet u, ik heb het over mezelf, want ik was helemaal doorgedraaid doordat ze uitgerkend met die Gruzewitsj getrouwd was. Mischa heette hij.

Er werd over niets anders meer gesproken dan over Mischa. Niemand kreeg nog een hap door zijn keel, niemand deed een oog dicht, iedereen was van slag. Mischa! Mischa is opgepakt! Mischa is vastgezet! Mischa wordt berecht! We moeten Mischa redden! Maar dat was makkelijker gezegd dan gedaan. Ze lieten niemand bij hem: mij niet, haar niet, niemand. Ik zag het somber voor hem in. Op zijn best hing hem levenslang boven het hoofd, en anders zouden ze hem ophangen.

Ik zie dat u hier niet goed zit. Komt u maar bij het raam zitten. Verveel ik u soms met mijn verhaal? Maar ik heb meer te verduren dan u. U hoort mijn verhaal aan - het eind is in zicht - en u gaat naar huis, maar ik draag deze loden last met me mee, een leven lang.

Waar waren we gebleven? O ja, bij ophangen. Mischa werd veroordeeld tot de strop. En zo deed een nieuwe weduwe bij ons haar intrede, weduwe nummer drie. Droefheid daalde neer in het huis, een doffe, dodelijke droefheid die niet in kleuren of woorden valt uit te drukken. Een droefheid die je ook niet mag beschrijven, want daarmee zou je hem ontheiligen. Zo'n droefheid, als een van jullie schrijvers hem zou beroe-

ren, zou ik zijn vingers breken. Het leven bestond alleen nog maar uit het verleden, uit herinneringen. Drie weduwen, drie levens. Geen hele levens, maar halve levens en zelfs geen halve, maar flarden van levens, van beginnende levens. Elk van die levens was zo mooi begonnen, zo poëtisch, elk had voor een ogenblik gestraald en toen was het allemaal voorbij. Ik heb het niet over mijzelf, ik hoor er niet bij. Dat wil zeggen, ik ga er wel elke dag naartoe, en ik zit er 's nachts en we praten over de gelukkige dagen van weleer, we halen herinneringen op aan mijn oude vriend Pinje, aan de goede eerlijke en nobele Sjapiro en aan de held Mischa Gruzewitsj, over wie de kranten later schreven dat hij op zijn terrein, de chemie, een genie was. Iedere keer weer verlaat ik hen met pijn in het hart, met verdriet, en vraag ik me af waarom ik mijn leven zo dwaas heb verspild. Waar beging ik mijn eerste fout en wanneer zal de laatste zijn? Want ik houd van hen alle drie, ze zijn mij alle drie dierbaar en elk van de drie had de mijne kunnen zijn en zou dat nog steeds kunnen zijn... Alle drie zien ze mij graag komen, maar ze zien me ook weer graag gaan, ik ben zowel nodig als overbodig. Als ik een dag niet verschijn, breekt de hel los, maar als ik een half uur te lang blijf, sturen ze me weg, zeggen ze gewoon dat ik maar eens moet opstappen. Ze doen niets zonder mij eerst te raadplegen maar als ik hun iets verwijt zeggen ze dat ik me er niet mee moet bemoeien. Dan word ik kwaad en loop weg en ik sluit mezelf op met de kat, en zeg tegen het dienstmeisje dat als er iemand aan de deur komt, ze moet zeggen dat ik niet thuis ben, dat ik weg ben. Dan pak ik mijn dagboek, ik houd al zesendertig jaar een dagboek bij. Het is een interessant dagboek, dat kan ik u wel vertellen. Het kan lang duren voordat die literatuur van u zo'n boek voortbrengt als mijn dagboek. Alleen, ik houd het helemaal voor mezelf, voor niemand anders. Misschien laat ik het u wel een keer zien, maar verder aan niemand, nog voor geen geld.

Maar voor er een halfuur is verstreken, klopt iemand op de deur.

"Wie is daar?"

"Het dienstmeisje van de weduwen om u voor het eten uit te nodigen. Wat wilt u dat ik tegen haar zeg?"

"Zeg haar dat ik eraan kom."

Nou, wat vindt u daarvan, mijn beste? Is dit iets voor die psychologie van u? U moet nodig gaan? Kom, dan ga ik met u mee, ik moet naar mijn drie weduwen. Een ogenblik, ik moet even gaan zeggen dat de kat eten moet krijgen, want misschien zit ik daar wel de hele nacht. Dan spelen we kaart. We spelen om geld en u zult zien hoe elk van ons wil winnen. We kunnen er niet goed tegen als iemand een fout maakt, ik niet en zij niet. Ik ben dan in staat die persoon een kopje kleiner te maken.

Waarom zit u nu te lachen? Maar lacht u maar! Ik weet wat u denkt, geloof me. U denkt: Wat een opvliegend persoon is dat toch, die oude vrijgezel...

En dit was dan het verhaal van de drie weduwen.

Vertaling: Ariane Zwiers en Nico ter Linden

Noten

¹ (Amos 4: 1-3) De koeien van Basan zijn dikke drankzuchtige wijven die de armen voor hun ogen laten verkommeren.

